

Kap 10 : Svenskt eftermäle (II) – ”Stamfadern & fridsfursten”.

1823-1824 publicerade akademiledamoten Hans Järta (1774-1847) en konservativ tidskrift Odal mannen. Två av artiklarna¹ bemöttes av Karl Johan i hans ”privatfinansierade” tidning *Allmänna Journalen* med P A Wallmark som utgivare.² Polemiken är svårtolkad. Järtas artiklar förefaller åtminstone mig som ett angrepp på Karl Johans kungliga ”stil”. Han klagar över att frihetstidens ”stats-ekonomisk materialism” åter hade lagt sin döda hand över riksstyret. Årans & hjältarnas folk leddes nu av en andefattig korpralsjäl & statistiktuggare. Förut var kungen älskad & vördad. Nu var han enbart en statshushållare. Staten var trots allt något annat & högre än sin budget. Den var landets hjärta. (D v s dess ideologiska centrum.) Wallmark å sin sida ägnar sig åt att nedvärdera, förlöjliga, briljera & att tala om annat – i det här fallet om att Karl Johans svenska ställning måste tolkas som ett exempel på Hobbes, Lockes & Montesquieus kontraktsteori. Det är svårt att förmedla tjatigheten. Det Wallmark skriver lägger sig som en våt filt över ämnet. Man kan förstå att hans tidning inte hade så många läsare. Den påstås dock i egenskap av ”halvofficiellt” organ ha spelat en viktig roll i opinionsarbetet.³

1834 åtalades teatermannen m m Anders Lindeberg (1789-1849) för majestätsbrott till halshuggning som dock omvandlades till tre år på fästning, senare sänkt till ett år. 1834 publicerade även den f d Karl Johan-beundraren Magnus Crusenstolpe (1795-1865) två volymer ”Skildringar ur det inre av dagens historia” om mindre smickrande inslag i Karl Johans styre, vilket 1838 renderade även honom halshuggning omvandlat till tre år på fästning. Det förekom sympatikoravaller.

1836 & 1839 publicerade skotten Samuel Laing två nedgörande reseskildringar om Sverige-Norges politiska & moraliska tillstånd. 1838 publicerades fransmannen Philippe Le Bas en liknande men mera positiv skildring. Laings anklagelser bemöttes 1840 i en ”officiell” pamflett av svenske ministern i London Magnus Björnstierna med en replik av Laing 1842. Det är svårt att sammanfatta Laings kritik, men det mesta var Karl Johans fel. Och var det inte Karl Johans fel så var det åtminstone hans problem – framförallt konsekvenserna av det omfattande spritmissbruket som han tycktes helt likgiltig för.

1839 publicerade Anders Lindeberg, nu utsläppt, en sammanställning av rikets tillstånd, ”Bidrag till Sveriges historia efter den 5 november 1810”, om 1812 års politik & Karl Johans politiska repression med dödsstraff & fästning för obetydligheter. Denna besvarades ett par år senare av ”tysken” Fr. Schmidt (pseudonym för J Fredrik af Lundblad i Karl Johans franska propagandacentral) med en motbok om oppositionens otacksamhet & året därpå publicerade Wallmark ett svar som närmast var en officiell ekonomisk vitbok, ”Historisk-Statistisk återblick på Sveriges yttre och inre förhållanden under de sist förflutna trettio åren” (1843). Wallmark försökte som vanligt vrida över debatten till sin egen planhalva, vilket han fick mycket kritik för. I 2:a upplagan skrev han dock några meningar om Karl Johans politiska repression, att ”ändamålet helgar medlen”, men att allting trots allt med tiden hade ordnat sig till det bästa. Karl John-kritiken i sammandrag var att:

Karl Johan med sin brist på hyfs, bildning, kunskaper & privatmoral gav det svenska kungahuset ett dåligt rykte; att han omgav sig med ett hov av devota stövelslickare; att hans utnämningar skedde utifrån lojalitet, inte kompetens, och att han därigenom

¹ Hans Järta. Om statistik. Odal mannen 1823: ss. 35-75; Om allmänna undsättningsanstalter. Ibid: ss. 76-106.

² Wallmark 1823.

³ Rosengren 2006.

skadade riket; att riksdagen & grundlagarna var satta på undantag; att han var oförmögen till politik, men att våldet var hans rätta element; att hans enda lojalitet var till sig själv; att han genom sin diplomatiska inkompetens & hållningslöshet förlorade Finland & gjorde unionen ostyrbar; att hans missriktade försök att själv agera riksbank & styra växelkurserna åsamkade landet stor skada; att det var honom likgiltigt om svenskarna slog ihjäl varandra, söp ihjäl sig eller levde i hor; att hans avsaknad av ens elementära kunskaper i diplomatisk praxis orsakade en mängd onödiga kriser; att allt gott svenskt ursprungligen var norskt; att hans skuggrädsla för den avsatte monarken, tronföljaren & de mest otroliga sammansvärjningar gjorde honom löjlig; att hans sätt att beivra varje form av kritik, även av sin regering, som majestätsbrott var lagvidrigt; att eftersom dödsstraffen aldrig verkställdes hade landet infört en ny strafform – skenavrättningar.⁴

Polemiken fortsatte till dess alla parter avlidit. 1858 publicerade Wallmark ytterligare ett försvar av 1812 års politik m m, föranlett av kritiken av Bernt von Schinkels ”Minnen ur Sveriges nyare historia”, Karl Johans postuma spökskrivna memoarer. Allt detta och mer därtill kunde dock inte skingra en viss förvirring om Karl Johans agerande eller brist på sådant. Som Höjer påpekat: Han hade hela tiden sagt en sak, tänkt något annat & genomfört det tredje – som hemlighetsmakeriet tillät honom hävda varit hans målsättning redan från början.

Karl Johans minne vårdas av Karl Johans-förbundet, det svenska (1848-) & det norska (1858-1905). Detta var från början en studentförening men fick med tiden allt fastare former. Förbundet håller föredrag & publicerar en tidskrift. Som avslutning citerar jag tre av Karl Johans-förbundets hyllningstal:

1864: Statsvetaren Wilhem Erik Svedelius tal till 20-årsminnet av Karl Johans död inleddes med ”Trefaldig är Carl Johans bild, medborgaren Bernadotte i franska republiken; Marskalken, Prinsen af Ponte Corvo i Napoleons rike; konungen Carl Johan i Sverige och Norge.” men fortsätter med att Karl Johan vid revolutionen faktiskt var 26 år gammal med 10 år militär tjänstgöring bakom sig. Han var på inget sätt en revolutionens man, även om revolutionen, ingiftet i Napoleonklanen & hans egen kompetens möjliggjorde en fortsatt karriär. Därefter ägnade sig Svedelius åt en 45 sidor lång osammanhängande utläggning om Karl Johans personliga förtjänster ”en ljusglimt i det revolutionära mörkret”.⁵

1906: Även statsvetaren Simon Boëthius har velat dra en lans för Karl Johans eftermäle. I motsats till Svedelius är han dock begriplig. Karl Johan gjorde sig visserligen med sina bristande svenskkunskaper beroende av en reformfientlig aristokrati & byråkrati, men hur konservativ hans regering än blev, var den aldrig i närheten av kontinentens reaktionära motsvarigheter. Han var också en av de få personer som hade kraft att fylla den roll som 1809 års författning tilldelat kungamakten.⁶

1963: Slutligen historikern Sten Carlssons omdöme, som förefaller vara ett sammandrag av historikern Torvald Höjers omdöme från 1960: 1810 var Carl Johan ”rätte mannen i rätta ögonblicket”. 1814 var emellertid hans storpolitiska roll

⁴ Crusenstolpe 1837a & 1837b; Lindeberg 1839; Laing 1836, 1839 & 1842. [Sammandrag.]

⁵ Svedelius 1864.

⁶ Boëthius 1906: ss. 20-21.

slutspelad. Sedan återstod vardagsarbetets problem på småstatsnivå. Den nimbus, som nu omgav kronprinsen, frestade honom själv och hans anhängare att tro honom vara i stånd att lösa alla slags uppgifter. Carl Johan var ingalunda fri från fåfänga, och liksom många andra kraftmänniskor med eminent duglighet inom sitt egentliga yrke inbillade han sig gärna, att hans begåvning befriade honom från krav på gedigen fackkunskap inom områden, där han blott var amatör. Särskilt högt uppskattade han sin egen nationalekonomiska skarpblick. ... Hans självsäkerhet ledde till att han underkände sina rådgivares projekt och gav sig in på äventyrliga valutapolitiska operationer, som blev dyrbara för både honom själv och riket. ... Dylika missgrepp blev tacksamma propagandanummer för den liberala opposition, som under 1820- och 1830-talen angrep det kungliga "allenastyrandet", utövat av en åldrande monark, som inte längre ansågs stå i kontakt med det nya i tiden.⁷

*

Efter 1838 överlät Bernt von Schinkel sina papper på brorsonen Carl Wilhelm Bergman (1820-1857). Bergman sammanfattade dessa 1852-1856 i åtta volymer av "Minnen ur Sveriges nyare historia" omfattande åren 1771-1815. Ytterligare författare fortsatte fram till 1844. Volym sex, publicerad 1855, om Karl Johans kronprinstid 1810-1812 kom att väcka en debatt om hans eftermäle. Publicisten Johan Johansson (1792-1860; "Valfisken") hade mycket på hjärtat som han vid risk av dödsstraff eller fästning dittills hållit tyst med.⁸ Kritiken är mycket spretig. Jag gör tre nedslag:

- Det som gjorde Johansson mest upprörd var att Karl Johan redan från början hade för avsikt att låta Ryssland behålla Finland och enligt utkastet till Åbo-traktatet 1812 stödde annekteringen av stora landområden av Tyskland & Österrike. Och i utbyte? "Detta »familjeföredrag» innebär, såsom man genom hrr Bergman-Schinkel får veta, Rysslands garanti för Carl Johans och hans dynastis orubbade besittning af svenska kronan, jemte stipulationen om en hjälpsändning af 12,000 högst 15,000 man ryska trupper för garantiens uppfyllande. Eventuellt utställde också Alexander till Carl Johan ett slags vaxel på franska kronan." Detta var inte realpolitik för Sveriges bästa utan att genom eftergifter säkra sin egen ställning.
- Hovadeln, "den Gustavianska ligan", "vårt inre Ryssland" eller vad man nu skulle kalla den hade det gemensamt med Karl Johan att de båda avskydde Napoleon och båda önskade en utvidgad kungamakt. Enligt Johansson fanns det ett förslag om en femårig "diktatur" som skulle framläggas på Örebro riksdag 1812 – det tycks ha rört sig om att med hänvisning till nödläget utlysa ett undantagstillstånd och under tiden ge Karl Johan extraordinära befogenheter. Andra har nämnt en aldrig framlagd proposition (RF2). Nu stannade det vid en uppluckring av tryckfrihetsförordningen & att tänja författningens bokstav till det yttersta.
- Johansson tyckte inte heller att man skulle ta så lätt på Karl Johans vindflöjelpolitik, politiska "spökrädsla", hemliga polis och förföljelse av verkliga & inbillade meningsmotståndare. Det förgiftade inrikespolitiken, snedvred utnämningarna som inte skedde efter kompetens utan som politiska belöningar och ingenting blev utträttat. I motsats till vad man kunde tro saknade Karl Johan helt kunskaper & politiskt mod att

⁷ Carlsson 1963: ss. 108-109; Höjer 1960.

⁸ Johan Johansson, m.fl. Om Minnen ur Sveriges yngre historia del 6-9. Aftonbladet, del 6, 1855-08-21,-22,-23, 1855-09-12,-20,-26, 1855-10-09,-10,-20, del 7, 1855-11-03,09, del 8, 1856-08-16,30, del 9, 1864-10-29.

driva en konsekvent politik. Han reagerade snarare än agerade. Det var eftergifter, slingerbultar & ad hoc-beslut för hela slanten. Han hade "asplöfvets natur".

Aftonbladets postuma drevjournalistik väckte en hel del uppseende. Jag citerar ett längre inlägg i Malmö Snällpost den 25 oktober:

Aftonbladet fortsetter alltjemnt sina långa artiklar om Carl Johan, på ett sätt, som icke kan annat än väcka ovilja hos hvarje läsare, som älskar sanning i sak och sans i framställning. Dessa artiklar hedra hvarken dess författare, eller den som eger det moraliska ansvaret för dess offentliggörande. De innehålla en massa med opassande beskyllningar, af hvilka icke en enda är åtföljd af några bevis; de sakna allt innre sammanhang och bära endast vittne om en frenetisk arghet, som är föraktlig under alla förhållanden, men ännu mer när föremålet för den icke är mera bland de lefvandes antal. Man skrifver icke en afdöd mans historia på detta sätt. Döden plägar utjemna den fiendskap mot person, som på ett, vi skulle tro här, ganska tillkonstladt och onaturligt sätt har tillkommit. För att visa dem af våra läsare, hvilka icke orkat igenom dessa massor, ett prof på de i de 2:ne sista numrorna förekommande uttryck, hvilka förf. anser sig böra använda om den framlidne konungen och af hvilka läsaren kan sluta [sig] till det öfvriga. Carl Johan beskylles för karakterssvaghet, habituell misstänksamhet, orolig farhåga, obeslutsamhet, (hvilka ord förekommer 7 gånger och som emellanåt återgives med »irresolution»,) rädd obeslutsamhet, habituell obeslutsamhet, hänförelsens passion och passionens hänförelse, enskilda intresse, vinstbegär, nyckfullhet, slapphet, godtycklighet, planlöshet, häftighet, förhastande, rädsla, klenmod, förlorad aktning för lag, och slutligen beskylles konungen för att [ha] undergrävt samhällsordningens grundvalar, och utsatt frön till upplösning och anarki!!

... Att Carl Johan hade sina mänskliga svagheter, såväl som alla andra, det vill ingen förneka, men hans stora och utmärkta egenskaper voro så öfvervägande, att det kommit endast på ett ringa antal dödliga, att besitta dem. ... Samtiden har också erkänt hvad historien kommer att bekräfta, att Sverige har Carl Johan att tacka därför att detta rike är en själfständig stat och att under hans spira har landet i en ostörd fred utvecklat sig i alla riktningar af mänsklig samhällsordning, och därför skall äfven hans minne lefva genom tidehvarfven både aktadt och välsignat.⁹

Att Johanssons artiklar inte ledde till åtal har satts i samband med Oskar I:s omorientering av Sveriges utrikespolitik i västlig riktning den tiden. Det innebar bl a att sprida ofördelaktiga uppgifter om 1812 års politik & om hur fadern för egen vinning förrått Sveriges intressen. Ytterligare en sådan skildring, diplomaten Gustaf Lallerstedt's "Skandinavien, dess farhågor och förhoppningar", publicerades 1856 på franska, engelska & svenska. Enligt Holmberg¹⁰ var boken ursprungligen tänkt att publiceras som en anonym engelsk broschyr, med kronprins Karl (XV) som fiktiv författare, men Lallerstedt's ambitioner växte. Bokens halvofficiella karaktär, många tvärsäkra men overifierbara påståenden & avsaknad av källhänvisningar gjorde att den betraktades som en partsinlaga – oklart dock av vilken part.

*

Alla inklusive Sveriges republikaner respekterar trots allt "Stamfadern", även om det finns många frågetecken om hans gärning. Karl Johans-förbundet håller föredrag & publicerar en tidskrift. Även Bernadotte-museet i Pau har publicerat en bulletin (1956-1991). En mängd

⁹ Malmö Snällpost, 1855-10-25. I: Post- och Inrikes Tidning, nr 270, 1855-11-05: s. 2.

¹⁰ Holmberg 1977.

forskare har fått tillgång till Bernadotte-arkivet. 2003 fick ett franskt forskarlag möjlighet att dammsuga det. Ett antal artiklar publicerades 2006-2008 i *Revue d'histoire nordique* men föga nytt framkom.¹¹ Projektledaren Jean-Marc Olivier planerar en biografi. Den preliminära titeln väcker onda aningar ”Bernadotte, le grand rival de Napoléon”. Kanske det var så, men förmodligen är det mera rättvisande att kalla honom för dissident.

Under senare år har livrustkammaren & nationalmuseum försökt göra troligt att Karl Johan även intresserade sig för litteratur, konst, musik, vetenskap, medborgarsamhället, o s v. Hans svensklärare Pehr Adam Wallmark har vittnat om att han åtminstone var nära förtrogen med de franska klassikerna, särskilt Corneille & Molière. Karl Johan utövade ett mecenatskap som bestod i att beställa porträtt, byster & statyer av sig själv. Sedan militärtiden spelade han flöjt och hade en icke oäven sångröst. Ibland visade han upp sig för allmänheten. Wallmark blev med tiden chef för Kungliga Biblioteket och Karl Johans kulturpolitiska ”språkrör” : Karl Johans bibliotek bär syn för sägen. Han läste samtidshistoria, biografier om sig själv & tidningar. Allting på franska eller i fransk översättning. Som 1700-talsmänniska var han för fransklassicismen & mot romantiken.

*

Slutligen finns de tre udda inslagen av Karl Johans ”sängkamarregemente”, ”Braheväldet” & ”Nermanska regimen”. Sängkamarregementet finns dokumenterat från 1810, men då var Karl Johan fortfarande morgonpig:

En af de sällsammaste vanorna hos en man, hvars lif varit så verksamt som den svenske kronprinsens, är att han stannade mycket länge i sängen. Sof han för den skull mer än en annan? Nej. Hans säng är för honom ett slags arbetsrum, där han författar sina bref, förbereder sina tal, ordnar sina fraser för dagen, mottager rapporter af alla slag, pratar om alla slags ämnen, gifver företräde och om hvartannat behandlar de viktigaste frågor. Vaken klockan sex eller sju eller ändå tidigare, ligger han ännu klockan tio.¹²

Med tiden accelererade beteendet. 1824 steg han inte upp förrän kl 13 eller 14. Efter 1830 lämnade han sällan våningen, lät elda redan i augusti, bar dubbel uppsättning kläder, kommunicerade med yttervärlden genom sin riksmarskalk Brahe, gav chefen för hemliga polisen Klas Ulrik Nerman företräde och slutade att umgås med andra än favoriter. Punktlig hade han aldrig varit, men efter 1840 var han ofta 2-3 timmar försenad t o m till konseljerna. Sena timmar, hypokondri, reumatism & rädsla för kolera har nämnts som utlösande orsaker. Hustrun själv hade ingen bra förklaring men kom senare att bete sig likadant. Kanske hon liksom han ville demonstrera sin egen oumbärlighet genom att vara besvärliga. Det fanns hur som helst inget som tvingade Karl Johan att stiga upp när han inte ville och då gjorde han det inte heller. Dock var han långt upp i åren mycket vital och för att bevisa sin goda fysisk form brukade han ställa sig på ett ben och lyfta det andra så högt att han kunde bita sig i tårna.

Angående Karl Johans sista ord finns flera bud. Det mest citerade ”Ingen har fyllt en bana liknande min” dikterade han den 11 februari 1844 som en del av sitt ”andliga testamente”.¹³

¹¹ Olivier 2006a, 2006b, 2008a, 2008b, 2008c & 2010; Berdah 2008; m fl.

¹² de Suremain 1902: s. 216.

¹³ Norborg & Hentzel red. 1955: s. 156. [Diktamen 1844-03-08.]

En av de närvarande uppger att han på själva dödsbädden anklagade alla i rummet för att vara förrädare och avslutade med ”Oscar, Oscar, vi skall försvara oss”.¹⁴

* * *

Fredagen den 25 januari 2013 hölls ett seminarium på Bernadottebiblioteket med titeln Karl XIV Johan som samhällsbyggare.¹⁵ De ämnen som avhandlades var: (1) Karl Johans franska idé-arv & värderingar (Franck Favier). (2,3) Hans utrikes- & finanspolitik (Dick Harrison & Olof Sjöström). (4,5) Hans insatser för jordbruket & sjukvården (Mårten Carlsson & Thomas Ihre). (6) Kungafamiljens filantropiska verksamhet (även om Karl Johan själv hade ringa del i den).

En del nytt framkom om det franska idé-arvet. Favier ansåg det troligt att Karl Johan stödde Napoleon på utgången av folkomröstningarna 1800 (konsulatet), -02 (N konsul på livstid) & -04 (N 1:e konsult på 10 år). Den 19 maj 1804 fick Karl Johan som tack en plats i senaten som senare det året godkände Napoleons kröning – ”*republikens styre anförtroddes en Kejsare*”. Det framgår inte om han reserverade sig mot beslutet, men han var ingen helhjärtad anhängare av kejsardömet, utan rörde sig i oppositionskretsar. Hans egen position kom senare att bli identisk – ”*en republikan på tronen*”. Karl Johans franska arv skulle alltså bestå i att ge allt han gjorde ett sken av folkvilja, laglighet eller force majeure. Kanske det. Men förmodligen gör Favier Karl Johan mera bakslug än han i verkligheten var.

Favier & Ihre har också i sin biografi mycket gott att säga om Karl Johans intresse för folkhälsan – vaccinationskampanjer, ett provinsialläkarsystem, grundandet av Karolinska Institutet (KI) m m. KI kom med tiden att verka som en välkommen motvikt till Uppsala-skolans tyska naturfilosofi som Karl Johan alltid hade svårt för.

---

¹⁴ Lagerqvist 2005: s. 213.

¹⁵ Lagerqvist & Sjöström red. 2013.